

Bertil Odén:

Sydafrika i Södra Afrika

Låt oss tänka oss en ekonomisk institution vid ett lärosäte som ger en kurs i nationalekonomisk utvecklingsteori. Man vill konstruera ett praktikfall som illustrerar den s k beroendeskolan. Det skulle kunna se ut på följande sätt:

Definiera en någorlunda väl avgränsad geografisk region. Placera ett ekonomiskt starkt centrum med välutvecklade institutioner i kartans mitt. Detta centrum har ett tillväxtorienterat produktionssätt och utgör en motor för hela regionen. Gör det beroende av billig arbetskraft från regionens perifera delar, samt gör arbetskraften beroende av inkomsterna från centrum. Ge centrum sådana försteg i ekonomiskt, politiskt och militärt hänseende att det kan hindra periferin från att utveckla en egen försörjningsbas. Ge t ex inte jordbruket någon chans att utvecklas i periferin. Kväv varje försök till spirande hantverksindustri genom att översvämma periferin med billiga massproducerade konsumtionsvaror.

Gör periferins penninginkomst så liten att den inte kan avstå från att odla mat till husbehov för familjens försörjning ute i periferin. Gör det omöjligt att tjäna denna penninginkomst på annat sätt än att arbeta i centrumets industrier, gruvor och moderna storjordbruk, men låt endast dem som verkligen arbetar få del av centrumets infrastruktur. I en praktikfallets exkurs kan man låta några få i periferin få ana centrumets sötma för att av periferins egna skapa välvilliga stöttepelare till systemet.

Studenterna skulle säkert invända att praktikfallet saknade all rimlig realism. De skulle visserligen räkna till praktikfallets förtjänster att det innehöll beroendeskolans alla väsentliga beståndsdelar och att det var väl strukturerat utan onödiga utvikningar. Men, skulle de säga, detta är ett luftslott. I verkligheten saknas alla förutsättningar för att över någon längre tidsperiod vidmakthålla en sådan ordning med så långt driven systematik.

Handledaren skulle då be studenterna läsa Bertil Odéns bok *Sydafrika i Södra*

Afrika (Nordiska Afrikainstitutet/SIDA, 1985). Han skulle be dem att särskilt studera avsnitten som berör migrantarbetarsystemet i södra Afrika. Han skulle säga, att något praktikfall egentligen inte behövde konstrueras. Verklighetens migrantarbetarsystem är tydligen nog, inget behöver dras ifrån, inget läggs till, för att beroendeskolans skelett skall fyllas med kött och blod och stå där "livs levande".

När studenter och handledare återsamlas någon vecka senare, efter att ha läst boken, skulle de samfällt konstatera, att verkligheten ibland överträffar teorin i obevklig konsekvens och inneboende logik. Ett tankebygge har satts i praktiskt system som för miljoner människor innebär att man inte kan försörja sig där man får bo och att man inte får bo där man kan försörja sig. Resultatet blir en migrerande armé av reservarbetskraft, som saknar socialt rotfäste såväl "hemma" som "borta". Reservatsystemet – idag maskerat som "hemländer" – kunde vara hämtat från en skräckroman om någon framtida totalitär stat om det inte vore så att det är osminkad verklighet sedan flera årtionden.

Värdefull helhetsbild

Sydafrika i Södra Afrika har publicerats bl a för att komplettera SIDA:s tidigare landanalyser över de länder i södra Afrika med vilka Sverige har biståndssamarbete. Boken kan emellertid med fordel läsas fristående och kan användas som en tämligen uttömmande introduktion vid studiet av regionens ekonomiska struktur. Den fyller en lucka genom att ge en sammanhållen beskrivning av ett komplext sammanhang och ger därmed en värdefull helhetsbild även för den som tidigare satt sig in något i södra Afrikas problematik.

Intresset koncentreras till den sydafrikanska ekonomins dominans i regionen och de omgivande ländernas beroende – för vissa länder totala beroende – av den stora grannen. Apartheid lyfts fram som i första hand ett ekonomiskt system. Den utgör det viktigaste instrumentet för kontroll av reservarbetskraftens bosättning. Apartheids politiska ansikte är välkänt

för de flesta och berörs därför inte närmare i boken.

Det är en imponerande mängd fakta som samlas, struktureras och analyseras i Bertil Odéns bok. Det märks att det inte bara är litteraturstudier som ligger till grund för framställningen. Särskilt avsnitten om regionens utveckling från 60-talet och framåt bär det självupplevdas prägel – författaren har under många år arbetat mitt i händelsernas centrum i den svenska biståndsadministrationen, hemma och utomlands.

Det strukturella beroendet

Bertil Odén går metodiskt igenom alla de former av beroende som råder inom de viktigaste sektorerna och utgår från nationalstaterna som politisk/ekonomiska enheter, bl a beroende på att källstatistiken är strukturerad på det sättet. Tex framstår Lesothos närmast totala beroende i all sin nakna obarmhärtighet, medan andra länder – t ex Swazilands – kunde vara mindre om den politiska viljan funnes hos dem. Sett på detta vis blir Sydafrikas beroende av sina grannar ganska svagt.

En annan kontur av det strukturella beroendet kunde däremot ha tecknats något skarpare. Det är nämligen i väl så hög grad fråga om ett strukturellt beroende mellan den av vita helt behärskade moderna ekonomin å den ena sidan och den svarta majoriteten i och utanför Sydafrika å den andra.

Ser man på detta sätt den vita befolkningen – och inte Sydafrika som nation – som systemets kärna framstår plötsligt centrum som något mera sårbart. Den vita minoritetens beroende av den stora majoritetens arbete på snart sagt varje område – från hembiträden, trädgårdsmästare och sopåkare till gruvarbetare, lantarbetare och kontorsbiträden – framstår som systemets och regimens akilleshäla.

Att sålunda Sydafrikas ekonomi icke är osårbar gör det motiverat att efterlysa något som trots allt saknas i Bertil Odéns bok, nämligen ett resonemang om framtiden utan apartheid. Det borde ha varit

möjligt att spekulera i hur det strukturella beroendet i regionen kan komma att te sig med ett i en framtid majoritetsstyrt Sydafrika. Att skapa ett mera balanserat förhållande mellan södra Afrikas länder och grupper är förmodligen en process som inte kommer att löpa friktionsfritt. Det hade varit intressant om Bertil Odén hade haft plats att dela med sig av sina erfarenheter på denna punkt.

Det svenska biståndet

En annan fråga som hade vunnit på att ytterligare utvecklas är det svenska biståndets roll i södra Afrika. Det sågs i boken att vissa av projekten i SADCC (regionalt samarbete) kan komma att utnyttjas av Sydafrika. Maputos hamn är ett exempel. Denna fråga är aktuell för allt svenskt bistånd till södra Afrika. Ju mer beroende ett enskilt land är av Sydafrika, desto mer av biståndet dit riskerar att "spilla över" i effekter som mer eller mindre direkt gynnar Sydafrika.

Ett extremt exempel skulle vara omfattande bistånd till sociala insatser för Lesothos migrantarbetare och deras familjer. En sådan insats skulle med fog sägas lyfta ansvaret för dessa gruppers välfärd från Sydafrikas axlar. Dilemmat blir inte mindre av att de humanitära skälen för en sådan insats skulle vara framträdande. Det hade varit intressant att få frågan diskuterad.

Den svenska närvaron i södra Afrika i form av ett allt intensivare biståndssamarbete gör att denna typ av frågor kommer att dyka upp allt oftare. Att samtidigt Sveriges kommersiella intressen, enligt statsmakterna, borde avbryta allt samröre med Sydafrika gör inte balansakten lättare. När Sydafrikas ekonomiska dominans verkar praktiskt taget oberoende av nationsgränser, skulle även svenska företags etableringar i grannstaterna behöva tas under övervägande även när de avhåller sig från direkta kontakter med Sydafrika. Endast telekommunikationer förefaller hittills att kunna drivas i samtliga länder utan nämnvärt beroende av Sydafrika.

Om något kunde ha gjorts annorlunda

i *Sydafrika i Södra Afrika* så skulle det vara det inledande historieavsnittet. Bertil Odén gör där ett lovvärt försök att sammanfatta de stora linjerna i gott och väl två tusen års historiska utveckling. Framställningen har dock blivit så komprimerad, att den som inte tidigare satt sig in något i södra Afrikas historia torde ha svårt att få något sammanhang.

Praktiskt taget varje litet stycke är fyllt av formuleringar bakom vilka man anar mycket längre tankekedjor. Bra stöd vid läsningen är de tablåer som klart och överskådligt återger de kronologiska förloppen i de olika utvecklingslinjerna. Förmodligen hade det material som nu presats samman i ett kapitel räckt till en hel liten bok för sig.

När det gäller historiska standardverk saknar litteraturlistan *Oxford History of South Africa* (Wilson & Thompson, 1969 och 1971). Jag förmodar att Bertil Odén tycker att verket är alltför "klassiskt" och kanske också för gammalt, men jag tycker trots allt det står sig som referenspunkt.

Av i positiv mening kuriosaintresse är den lista på de svenskar som sedan 1700-talet har lämnat spår i södra Afrikas historia.

Låt mig till sist säga att till bokens absoluta förtjänster hör det neutrala framställningssättet. Boken är fri från de övertydeligheter och färdigstöpta slutsatser som ofta förekommer i litteratur om södra Afrika.

Civilekonom *Anders Ejdemark*